

NAZAR ESHONQUL ASARLARIDA IJTIMOIIY ILLATLARNING RAMZIIY TALQINI

Tolibova Nodira Nosirovna

Buxoro Davlat Universiteti

Fakultetlararo chet tillar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy o'zbek nasrining yirik vakili Nazar Eshonqulning "Maymun yetaklagan odam" hikoyasi va "Qo'l" qissasida ijtimoiy illatlarning ramziy obrazlar orqali talqin etilishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda germeneytik, semiotik va qiyosiy-tipologik tahlil usullaridan foydalanilgan. Tahlil natijasida ikki asarda ramzlarning ikki tizimi aniqlangan. "Maymun yetaklagan odam"da maymun va kishan, qora rang, suratlar xronologiyasi, qo'lansa hid va uy ramzlari mafkuraviy zo'ravonlik, e'tiqodning puchga chiqishi, ma'naviy chirish va meros masalalarini ifodalaydi. "Qo'l"da egasiz qo'l, dasturxon va ilik, chodir hamda mish-mish orqali kattalashib borgan qo'l obrazlari tamagirlik, poraxo'rlik, xurofot, rasmiyatchilik va g'iybat kabi illatlarni fosh etadi. Muallif Eshonqul ramzlari bir ma'noli allegoriya emas, balki ko'p qatlamli belgi ekanini, yozuvchi ijtimoiy illatni alohida shaxsning emas, butun ijtimoiy tartibning xususiyati sifatida talqin etishini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Nazar Eshonqul, ramz, ijtimoiy illat, grotesk, satira, modernizm, mahalla, "Maymun yetaklagan odam", "Qo'l"

Kirish

Nazar Eshonqul 1962 yilda tug'ilgan, adabiyotga sho'ro davrining so'nggi yillarida kirib kelgan va mustaqillik yillarida shakllangan o'zbek yozuvchilari avlodiga mansub. Uning ilk yirik asari "Urush odamlari" qissasi 1989 yilda nashr etilgan, so'ng "Momoqo'shiq" (1991), "Yalpiz hidi" (1996), "Maymun yetaklagan odam" (2004), "Shamolni tutib bo'lmaydi" (2005) kabi kitoblari chop etilgan (Eshonqul, 2017). Yozuvchi o'zbek modernistik nasrining yetakchi vakili sifatida tan olingan. Uning asarlari ramziy zichligi, yolg'iz qahramonlar ruhiyatiga chuqur e'tibori va sotsialistik realizm qoliqlaridan uzoqlashgani bilan ajralib turadi.

Sho'ro davrida o'zbek adabiyoti boshqa ittifoqdosh adabiyotlar kabi sotsialistik realizm talablariga bo'ysundirilgan edi. Bu metod shaxsni jamoaga tobe qilib, adabiyotdan voqelikni qanday bo'lsa shunday emas, balki qanday bo'lishi kerak bo'lsa shunday tasvirlashni talab qilardi (Allworth, 1990). Bunday sharoitda jamiyat illatlarini to'g'ridan-to'g'ri tanqid qilish imkoniyati cheklangan bo'lib, ijtimoiy tanqid ko'pincha ramz, allegoriya va kinoya orqali ifodalangan. Eshonqul avlodi bu tajribani meros qilib

oldi va uni yangi sifat bosqichiga ko'tardi. Uning asarlarida ramz senzuraning yashirinish vositasi emas, balki voqelikni ko'p qatlamli anglash usuliga aylanadi.

Yozuvchi ijodi keyingi yillarda faol o'rganilmoqda. O'zbek adabiyotshunosligida uning modernistik uslubi, psixologik tasvir mahorati, qo'rquv va yolg'izlik motivlari tadqiq etilgan. Xalqaro miqyosda U. Ochilov "Maymun yetaklagan odam" va boshqa hikoyalardagi axloqiy noaniqlik muammosini ekzistensialistik falsafa hamda Baumanning postsovet axloqi haqidagi qarashlari asosida o'rgangan va hikoyadagi keksa rassomni mafkuraviy ishonch barbod bo'lganidan keyingi axloqiy toliqishning allegoriyasi sifatida talqin qilgan (Ochilov, 2026b). Boshqa bir tadqiqotida Ochilov Eshonqul ijodini Stiven King bilan sehrli realizm nuqtayi nazaridan qiyoslagan (Ochilov, 2026a).

Biroq yozuvchi asarlaridagi ramzlar va ijtimoiy illatlar o'rtasidagi bog'liqlik hali tizimli tahlil qilinmagan. Mazkur maqolaning maqsadi Eshonqulning ikki asarida ijtimoiy illatlar qanday ramziy obrazlar orqali talqin etilganini aniqlashdir. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: har bir asardagi asosiy ramzlarni ajratish; ularning ma'no qatlamlarini ochish; ramzlar tizimi orqali qaysi ijtimoiy illatlar fosh etilganini belgilash.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot obyekti sifatida Nazar Eshonqulning ikki asari tanlandi. "Maymun yetaklagan odam" hikoyasi yozuvchining 2004 yilda nashr etilgan shu nomli to'plamiga kirgan. Yozuvchi bir suhbatda mazkur to'plamdagi asarlar sho'ro davrida yaratilganini ta'kidlagan (Eshonqul, 2005). "Qo'l" esa muallif qissa deb belgilagan satirik asardir. Ikki asar yozuvchi ijtimoiy tanqidining ikki qutbini, ya'ni fojia- psixologik va grotesk-satirik yo'nalishlarini ifodalagani uchun tanlandi. Hikoya Akademnashr saytidagi to'liq matn (Eshonqul, 2024), qissa esa Xurshid Davron kutubxonasidagi to'liq matn (Eshonqul, 2017) asosida tahlil qilindi. Ushbu nashrlarda sahifa raqami bo'lmagani sababli havola matnning o'ziga beriladi.

Tahlil uch bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda har bir asardagi takrorlanuvchi va syujet uchun muhim obrazlar aniqlandi. Ikkinchi bosqichda har bir obrazning matndagi o'rni, boshqa obrazlar bilan aloqasi va ma'no qatlamlari tahlil qilindi. Uchinchi bosqichda ramzlar tizimi orqali fosh etilgan ijtimoiy illatlar umumlashtirildi.

Nazariy asos sifatida M. Baxtinning grotesk va karnaval madaniyati haqidagi ta'limotidan foydalanildi. Unga ko'ra grotesk tasvirda tana, taom va iste'mol ijtimoiy munosabatlarni ifodalash vositasiga aylanadi, rasmiy ierarxiyalar esa mubolag'a va ag'darish orqali fosh etiladi (Bakhtin, 1984). Bu nazariya markazida ovqat yeydigan qo'l turgan "Qo'l" qissasini tahlil qilishda ayniqsa muhimdir. Shuningdek, A. Honnetning ijtimoiy ko'rinmaslik (Honnet, 2001) va Z. Bauman hamda L. Donskisning axloqiy ko'rlik (Bauman & Donskis, 2013) tushunchalariga, mahalla

institutining ijtimoiy o'rni haqida esa J. Rasanayagamning antropologik tadqiqotiga tayanildi (Rasanayagam, 2011).

Natijalar

1. "Maymun yetaklagan odam" hikoyasidagi ramzlar tizimi

Maymun va kishan. Hikoyaning asosiy ramzi keksa rassomning birinchi va oxirgi suratlarida namoyon bo'ladi. 1921 yilda chizilgan ilk suratda "quyuq o'rmondan maymunni yetaklab chiqayotgan barvasta gavdali yigit" tasvirlangan. Yigitning ko'zlari ishonch bilan porlaydi, maymunning bo'yniga solingan kishan esa tarang tortilgan (Eshonqul, 2024). Hikoyachi bu suratga qarab, yigit izidan borib, avlod-ajdodlarini xurofot va bid'atning zim-ziyo o'rmonidan olib chiqqisi kelishini aytadi. Surat inqilobning ilk yillaridagi utopik shijoatni ifodalaydi. Maymun esa tabiat, qoloqlik va "yangi hayot" bo'ysundirishi lozim bo'lgan hamma narsaning ramzi.

Kishan obrazi alohida e'tiborga loyiq. Ozodlik va taraqqiyot nomidan boshlangan harakat boshidanoq zanjir va majburlashga tayanadi. Shu tariqa ramz mafkuraviy zo'ravonlik illatini fosh etadi: odamlarni "o'rmondan olib chiqish" ularni kishanlash orqali amalga oshiriladi. Hikoya oxirida chol vafotidan oldin shoshib chizib tugatgan so'nggi surat ayni shu o'rmonni tasvirlaydi. Biroq endi maymun "umidsiz ko'zlariga g'am cho'kkan munkaygan bir cholni o'rmon sari yetaklab ketardi" (Eshonqul, 2024). Ramzning ag'darilishi hikoyaning yakuniy hukmidir. Tabiatni va tarixni zulmatdan olib chiqaman deb ishongan yigit o'zi boshqaraman deb o'ylagan kuch tomonidan zulmatga qaytarib olib ketiladi.

Qora rang va suratlar xronologiyasi. Cholning qirqqa yaqin surat va eskizlari ayvonda yillar bo'yicha tartib bilan terib qo'yilgan. Hikoyachi ularni ko'zdan kechirar ekan, yillar o'tgan sari suratlarga mavhumlik kirib kelishini, har bir manzarada boshqa ranglar o'rmini qora rang egallab borishini, o'ttizinchi yillardagi suratlarni esa qora rang butkul qoplab olganini qayd etadi. U bu yillar cholning mas'ul xizmat davriga to'g'ri kelishini ham eslatib o'tadi (Eshonqul, 2024). Keyingi suratlarda huvillab qolgan qishloqlar, egalari tashlab ketgan uylar, qabristonlar, yig'layotgan ayollar va bolalar, murdalar ortilgan aravalar, panjarali kameralar, yonayotgan qishloq va qo'rquvdan dong qotib qolgan olomon tasvirlangan. Eng muhimi, bu suratlarining birortasida ham mukammal tasvirlangan odam yo'q.

Suratlar xronologiyasi shu tariqa bilvosita tarjimai holga aylanadi. U nafaqat rassomning, balki u yashagan jamiyatning ham tarixini hikoya qiladi. Qora rang qatag'on yillarining, inson qiyofasining suratlardan yo'qolishi esa ijtimoiy hayotdan shaxsning yo'qolishining ramzidir. Yozuvchi bu yerda to'g'ridan-to'g'ri ayblov o'rniga tasviriy san'at tilidan foydalanadi va tarixiy fojiani rang hamda shakl orqali ifodalaydi.

Kitel. Chol hikoyaning boshida "elliginchi yillarning andozasida tikilgan ancha salobatli kitel" kiygan holda tasvirlanadi (Eshonqul, 2024). Bu tafsilot qahramonning o'z davrida qotib qolganini anglatadi. Kitel amaldorlik va mafkuraviy xizmatning

kiyimi bo'lib, chol nafaqaga chiqib, jamiyatdan uzilib qolganidan keyin ham undan ajrala olmaydi. Ramz o'tmishdan qutula olmaslik, mafkuraviy qiyofaning inson shaxsiyatiga singib ketishi muammosini ifodalaydi.

Qo'lansa hid. Hikoyada eng ko'p takrorlanadigan obraz hiddir. Cholning hovlisidagi chirkin hid chirigan daraxtlardan, qarovsiz gulzordan, uying yog'ochlaridan va ayvonda qalashib yotgan suratlar uyumidan kelardi (Eshonqul, 2024). Hikoyachi keyinroq bu hidni "har burchakda puturdan ketayotgan umrning tanazzulidan darak berib turgan qo'lansa hid" deb ataydi. Hid ma'naviy chirishning ramzidir. U faqat cholga emas, balki u mujassam etgan tarixga ham tegishli. Chol vafot etgach, hovlidagi bir hid yo'qoladi, lekin chirkin hid hali ham dimog'ni kuydiradi. Bu shuni anglatadiki, shaxs olamdan o'tsa ham, u xizmat qilgan tartibning izi saqlanib qoladi.

Uy. Hikoyaning yakunida mahalla qo'mitasida ishlaydigan keksa bir kishi "Mahalla keksalari yig'ilishib, uyni kimgadir bermoqchi bo'lishibdi" degan xabarni keltiradi, uy bekasi esa hikoyachiga shu uyni olishni taklif qiladi (Eshonqul, 2024). Uy meros ramzidir. Jamoaning chol vafotidan keyingi birinchi jamoaviy qarori uning hayoti, suratlari yoki iqrori haqida emas, balki mulki haqidadir. Hikoyachi hovlidagi daraxtlardan tortib har bir g'ishtgacha o'rinishib qolgan hidni eslab, "Yo'q, hozircha uysiz yashab turaman" deb javob beradi (Eshonqul, 2024). Bu rad javobi og'ir tarixiy merosni qabul qilishdan bosh tortishdir. Shu bilan birga, u jamoaning cholga nisbatan befarqligini takrorlaydi. Cholni tushunishni istagan yigit oxir-oqibat undan uzoqlashadi.

2. "Maymun yetaklagan odam" da fosh etilgan ijtimoiy illatlar

Ramzlar tizimi bir qator ijtimoiy illatlarni ochib beradi. Birinchisi, mafkuraviy zo'ravonlik va uning inson ruhiyatiga ta'siri bo'lib, u maymun, kishan va qora rang orqali ifodalangan. Ikkinchisi, e'tiqodning puchga chiqishi. Chol hikoyachiga bir umr e'tiqod qo'yib kurashgan narsasi puch va yolg'on bo'lib chiqqanini aytadi va "Men bu so'zni ishlatmay qo'yganimga ham qirq yildan oshib ketdi" deydi (Eshonqul, 2024).

Uchinchisi, jamiyatning noshukurliigi va axloqiy beqarorligi. Chol hikoyachiga bir do'sti haqida hikoya qiladi. Bu inson yigirma yetti yil korxonaga rahbarlik qilgan va ishchilarni imkonsiz rejalardan himoya qilish uchun hisobotlarni soxtalashtirgan. U vafot etgach, u himoya qilgan odamlar uning go'riga birinchi bo'lib tosh otgan. Uning o'rniga kelgan rahbar buyruqni kuch ishlatib bajargan va keyinroq odamlar oldingi boshliqni afsus bilan eslagan (Eshonqul, 2024). Chol hikoyani quyidagi xulosa bilan yakunlaydi: "Biri odamlarni o'ylab, qonunni suiiste'mol qildi, ikkinchisi qonunni o'ylab, odamlarni xarob qildi". Bu masal yaxshilik va yomonlikni farqlash imkonsiz bo'lib qolgan tizimni tasvirlaydi.

To'rtinchisi, rasmiy va samimiyatsiz g'amxo'rlik. Ko'cha cholni ovqat bilan ta'minlaydi, biroq hikoyachining uy bekasi buni cholni yomon ko'rsa-da, "qarovsiz

cholga butun ko'cha ovqat kiritib turgani uchun ulardan ayrilgisi kelmasdi" (Eshonqul, 2024). G'amxo'rlik bu yerda mehr-shafqat emas, balki jamoaga moslashish shaklidir. Uy bekasi butun mahallani g'iybat qilib chiqadi va cholni ham doimo "taftish qiladi". Beshinchisi, g'iybat va mish-mish. Hikoyachi chol haqidagi deyarli barcha ma'lumotlarni ko'chadagilarning mish-mishlaridan oladi va bu mish-mishlarda haqiqat bilan uydirma aralashib ketganini qayd etadi.

Xulosa

Tadqiqot Nazar Eshonqulning "Maymun yetaklagan odam" hikoyasi va "Qo'l" qissasida ijtimoiy illatlar izchil ramzlar tizimi orqali talqin etilishini ko'rsatdi. Hikoyada maymun va kishan, qora rang, suratlar xronologiyasi, kitel, qo'lansa hid va uy ramzlari mafkuraviy zo'ravonlik, e'tiqodning puchga chiqishi, jamiyatning noshukurligi, rasmiy g'amxo'rlik va g'iybat kabi illatlarni ifodalaydi. Qissada egasiz qo'l, dasturxon va ilik, mulla va sadaqa, ariza va tekshiruv, chodir hamda mish-mishda kattalashgan qo'l obrazlari tamagirlik, poraxo'rlik, xurofotdan foyda chiqarish, rasmiyatchilik, mas'uliyatdan qochish, g'iybat va birovning musibatini tomoshaga aylantirish illatlarini fosh etadi.

Tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iboratki, Eshonqul ramzlari bir ma'noli allegoriya emas, balki ko'p qatlamli belgilardir va yozuvchi ijtimoiy illatni butun ijtimoiy tartibning xususiyati sifatida talqin etadi. Uning asarlarida jamiyat insondan uzoqda turmaydi. U doimo uning yonida bo'ladi, kuzatadi, muhokama qiladi, boqadi va tekshiradi, lekin uni inson sifatida tan olmaydi. Olingan natijalar yozuvchining boshqa asarlarini, xususan, romanlarini tadqiq etishda hamda o'zbek modernistik nasrini jahon adabiyoti bilan qiyosiy o'rganishda asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Allworth, E. A. (1990). *The modern Uzbeks: From the fourteenth century to the present. A cultural history*. Hoover Institution Press.
2. Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and his world* (H. Iswolsky, Trans.). Indiana University Press.
3. Ochilov, U. (2026). Transcultural magical realism: a comparative analysis of Stephen King's American supernatural fiction and Nazar Eshonqul's Central Asian narratives. *Cogent Arts & Humanities*, 13(1), 2628406.
4. Tolibova, N. N., & Pulatova, S. K. (2021). The Concept of Translation and Pragmatics. *Uzbekistan: Scientific reports, Bukhara State University*.
5. Haydarovna, P. S., & Nosirovna, T. N. Innovative Methods OF Teaching English. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(4), 776-779.